

Maria Arno*

orcid.org/0000-0001-6794-2578

Transformacja przestrzeni sakralnej. Perspektywy Kościoła i środowisk konserwatorskich wobec desakralizacji zabytkowych obiektów

Transformation of Religious Spaces: Church and Conservation Community Perspectives on the Desacralization of Historic Buildings

Słowa kluczowe: desakralizacja, dziedzictwo kulturowe, architektura sakralna, adaptacja

Keywords: desacralisation, cultural heritage, religious architecture, adaptation

Wstęp

Historyczne obiekty sakralne jako ważna część pamięci zbiorowej oraz znak ciągłości duchowej w danym społeczeństwie „stanowią autentyczną wartościową substancję i powinniśmy je chronić dla przyszłych pokoleń” [Węclawowicz-Gyurkovich 2020, s. 94]. W tradycji europejskiej budynki kultu religijnego są nie tylko nośnikami wartości sakralnych, historycznych i kulturalnych, ale także ważnym elementem krajobrazu kształtującym strukturę urbanistyczną, zwłaszcza małych miast i obszarów wiejskich.

Przemiany zachodzące w sferze społecznej i kulturowej znajdują swoje odzwierciedlenie również w architekturze sakralnej. Dziedzictwo, w tym dziedzictwo religijne, podlega ciągłym procesom reinterpretacji i rekonfiguracji, dostosowując się do wymogów współczesności, podczas gdy architektura wyraża ducha epoki oraz aspiracje danej wspólnoty wyznaniowej. W wielu miastach europejskich w obliczu spadku liczby wiernych oraz rosnących kosztów utrzymania obiekty sakralne są nabywane przez podmioty prywatne i adaptowane do nowych funkcji – kulturowych, mieszkaniowych bądź usługowych.

Introduction

Historic religious buildings, as an important component of collective memory and a sign of spiritual continuity within a given society “constitute an authentic and valuable substance and should be protected for future generation” [Węclawowicz-Gyurkovich 2020, p. 94]. In the European tradition, places of worship are not only carriers of religious, historical and cultural values, but also significant elements of the landscape, shaping urban structures particularly in small towns and rural areas.

The social and cultural transformations taking place today are also reflected in religious architecture. Heritage, including religious heritage, is continually reinterpreted and reconfigured in response to contemporary needs, while architecture itself gives expression to the spirit of the age and to the aspirations of a given faith community. In many European cities, declining numbers of worshippers and rising maintenance costs have led to religious buildings being purchased by private entities and adapted for new cultural, residential or commercial uses.

The adaptation and deconsecration of religious heritage buildings has become one of the key challeng-

* dr inż. arch., Politechnika Warszawska, Wydział Architektury

* Ph.D. Eng. Arch., Warsaw University of Technology, Faculty of Architecture

Cytowanie / Citation: Arno M. Transformation of Religious Spaces: Church and Conservation Community Perspectives on the Desacralization of Historic Buildings. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2026, 86S:99–115

Otrzymano / Received: 24.03.2025 • **Zaakceptowano / Accepted:** 1.03.2026 • **doi:** 10.48234/WK86SDESACRALIZATION

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Problematyka adaptacji i desakralizacji obiektów dziedzictwa religijnego stanowi obecnie jedno z kluczowych wyzwań dla instytucji kościelnych, środowisk naukowych oraz organizacji zajmujących się ochroną dziedzictwa w Europie Zachodniej. Zagadnienia te znajdują szerokie odzwierciedlenie w corocznie publikowanych opracowaniach oraz badaniach prowadzonych przez organizacje pozarządowe, takie jak Parcun, Future for Religious Heritage, Churches Conservation Trust, Groningen's Historic Churches Foundation, Sacred Places/Civic Spaces, Reliwiki.nl czy Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK).

Kwestia ta ma charakter odpowiedzialności zbiorowej i wymaga szerokiej, interdyscyplinarnej debaty z udziałem przedstawicieli różnych środowisk. Dotyczy bowiem nie tylko członków wspólnot religijnych i uczestników praktyk liturgicznych, lecz także wszystkich, którzy dostrzegają wartość architektury sakralnej, dzieł sztuki oraz związanych z nimi tradycji i dziedzictwa kulturowego.

Zabytkowe obiekty sakralne należy traktować inaczej niż pozostałe zabytki, ze względu na szczególny wymiar symboliczno-znaczeniowy architektury sakralnej, gdyż były i pozostają miejscem liturgii świętej, świadkami ważnych dla społeczeństwa aktów inicjacji (ceremonii), takich jak chrzty, śluby czy pogrzeby [Arno 2023, s. 16]. Architektury sakralnej i miejsc kultu nie wolno traktować jedynie w kategoriach ekonomicznych, estetycznych czy artystycznych, gdyż funkcje te „są podporządkowane wartościom nadestetycznym, teologiczno-symbolicznym, metafizycznym, składającym się w syntezie wszystkich sztuk kategorii *sacrum*” [Uścińowicz 2021, s. 10]. Adaptacja obiektu prowadzona z poszanowaniem jego autentycznej substancji oraz z zachowaniem wartości historycznych i zabytkowych nie generuje dysonansu poznawczego u osób utożsamiających się z systemem wartości chrześcijańskich. Analiza historycznych przykładów oraz przekształceń architektonicznych kościołów ma znaczenie przede wszystkim wtedy, gdy pozwala wyciągnąć wnioski użyteczne wobec współczesnych problemów. Obiekty te nie stanowią wyłącznie świadectwa przeszłości, lecz aktywnie wpływają na sposób kształtowania współczesnej architektury i przestrzeni [Arno 2026, s. 17].

Cel i zakres badań

Dziedzictwo religijne zdaje się trwać ponad czasem, zachowując zdolność przekraczania granic kolejnych pokoleń i wpisywania się w przyszłość jako żywy, nieustannie odtwarzany element kultury. Jego dalsze trwanie nie jest wszak dane raz na zawsze – wymaga uważności, świadomej troski oraz działań ochronnych zakorzenionych w rzetelnej wiedzy i pogłębionej refleksji interdyscyplinarnej. Głównym celem niniejszych badań jest poszerzenie stanu wiedzy dotyczącej adaptacji obiektów sakralnych do funkcji świeckich na przykładzie wybranych realizacji z obszaru Europy Zachodniej. Istotnym założeniem jest wykazanie, że fundamentalną wartością odróżniającą architekturę sa-

es facing Church institutions, scholars, and heritage conservation organizations in Western Europe. These issues are extensively addressed in annual reports and in research conducted by non-governmental organizations such as PARCUM, Future for Religious Heritage, the Churches Conservation Trust, Groningen's Historic Churches Foundation, Sacred Places/Civic Spaces, Reliwiki.nl, and Stichting Oude Groninger Kerken (SOGK).

This issue is a matter of collective responsibility and requires broad interdisciplinary debate involving representatives of different communities, institutions, and professional fields. It concerns not only members of religious communities and participants in liturgical life, but also all those who recognize the value of religious architecture, works of art, and the traditions and cultural heritage associated with them.

Historic religious buildings should be treated differently from other heritage buildings because of the particular symbolic and semantic dimension of religious architecture. They have been, and continue to be, places of religious liturgy and witnesses to socially significant rites of initiation and ceremony, such as baptisms, weddings and funerals [Arno 2023, p. 16]. Religious architecture and places of worship must not be understood solely in economic, aesthetic or artistic terms, since these functions “are subordinated to supra-aesthetic, theological-symbolic and metaphysical values, which together form the category of the sacred as a synthesis of all the arts” [Uścińowicz 2021, p. 10]. The adaptation of a building carried out with respect for its authentic fabric and with the preservation of its historical and heritage values does not generate cognitive dissonance among those who identify with Christian value systems. The analysis of historical examples and architectural transformations of churches is significant above all when it allows conclusions to be drawn that are useful in relation to contemporary challenges. These buildings are not merely testimonies to the past; rather, they actively influence the way contemporary architecture and space are shaped [Arno 2026, p. 17].

Research aim and scope

Religious heritage appears to exist beyond time, retaining its capacity to transcend the boundaries between generations and to carry itself into the future as a living, continually renewed element of culture. Its survival, however, cannot be taken for granted. It requires attentiveness, conscious care, and protective measures grounded in reliable knowledge and sustained interdisciplinary reflection. The principal aim of this research is to broaden current understanding of the adaptation of religious buildings to secular uses, based on selected case studies from Western Europe. A central premise of the study is that the fundamental value distinguishing religious architecture from secular buildings lies in its original liturgical function, which calls for particular

kralną od obiektów świeckich pozostaje jej pierwotna funkcja kultowa, która wymaga szczególnego poszanowania i ochrony. Dlatego dawnych przestrzeni sakralnych nie można rozpatrywać wyłącznie w kategoriach ekonomicznych i użytkowych.

Kolejnym celem artykułu jest również ukazanie napięć i sprzeczności interesów między organami ochrony zabytków a Kościołem jako instytucją, wynikających z odmiennych systemów wartości oraz uwarunkowań prawnych i doktrynalnych. Analiza koncentruje się na relacjach między dążeniem do zachowania materialnej autentyczności obiektów a teologicznym imperatywem ochrony ich sakralnego charakteru.

Zakres rzeczowy badań obejmuje obiekty sakralne (kościół) podlegające ochronie konserwatorskiej. Wybrane studia przypadków dotyczą adaptacji do funkcji świeckich zrealizowanych w ciągu ostatnich dwóch dekad. Zakres terytorialny ograniczono do Europy Zachodniej, gdzie zjawisko to jest szczególnie rozpowszechnione i przybiera różnicowane, niekiedy kontrowersyjne formy.

W artykule podjęto próbę identyfikacji kluczowych wyzwań i możliwości łączących się z adaptacyjnym ponownym wykorzystaniem historycznych kościołów, ze szczególnym uwzględnieniem napięć między perspektywą konserwatorską a stanowiskiem instytucji kościelnych. Wskazano, że konflikty te wynikają z odmiennego rozumienia wartości dziedzictwa – materialnych, związanych z autentycznością substancji zabytkowej, oraz niematerialnych, odnoszących się do znaczeń duchowych, symbolicznych i liturgicznych. Z perspektywy konserwatorskiej kluczowe znaczenie ma zachowanie integralności strukturalnej, historycznego układu przestrzennego oraz oryginalnego wyposażenia. Jednocześnie obecność elementów sakralnych w przestrzeniach pozbawionych funkcji religijnej bywa postrzegana jako naruszenie ich pierwotnego znaczenia. Z kolei działania podejmowane przez instytucje kościelne, takie jak desakralizacja, usuwanie elementów konsekrowanych czy nawet rozbiórki obiektów, mogą pozostawać w sprzeczności z zasadami ochrony dziedzictwa kulturowego.

Złożoność problemu potęgują różnice między porządkami prawnymi regulującymi działania obu stron. Prawo kanoniczne, określające normy teologiczne i liturgiczne, funkcjonuje niezależnie od systemów prawa świeckiego, w których ochrona zabytków koncentruje się przede wszystkim na materialnym wymiarze dziedzictwa. W rezultacie wartości duchowe i symboliczne często są marginalizowane, co prowadzi do sporów interpretacyjnych dotyczących zakresu ingerencji w substancję zabytkową oraz sposobów postępowania z elementami o charakterze sakralnym w procesie adaptacji dawnych obiektów religijnych.

Metodologia

W niniejszym artykule zastosowano podejście jakościowe, oparte na gromadzeniu oraz analizie zróżnicowanych materiałów empirycznych i źródłowych. Podstawę metodologiczną stanowiła krytyczna analiza

respect and protection. Former religious spaces should therefore not be assessed solely in economic or utilitarian terms.

A further aim of the article is to examine the tensions and competing interests between heritage protection authorities and the institutional Church, which arise from differing value systems as well as from legal and doctrinal frameworks. The analysis focuses on the relationship between efforts to preserve the material authenticity of historic buildings and the theological imperative to safeguard their religious character.

The research focuses on religious buildings, specifically churches, that are subject to heritage protection. The selected case studies examine adaptations to secular uses carried out over the past two decades. Geographically, the study is limited to Western Europe, where the phenomenon is particularly widespread and takes a variety of forms, some of them controversial.

The article seeks to identify the key challenges and opportunities associated with the adaptive reuse of historic churches, with particular attention to the tensions between conservation perspectives and the position of Church institutions. It argues that these tensions stem from differing understandings of heritage value: material values, linked to the authenticity of historic fabric, and intangible values, associated with spiritual, symbolic and liturgical meanings. From a conservation perspective, the preservation of structural integrity, historic spatial organization and original furnishings is of central importance. At the same time, the presence of religious elements in spaces no longer used for religious purposes may be perceived as compromising their original meaning. Conversely, measures undertaken by Church institutions, such as deconsecration, the removal of consecrated elements or even the demolition of buildings, may conflict with the principles of cultural heritage protection.

The complexity of the issue is further heightened by the different legal frameworks within which the two sides operate. Canon law, which defines theological and liturgical norms, functions independently of secular legal systems, where heritage protection focuses primarily on the material dimension of heritage. As a result, spiritual and symbolic values are often marginalized, giving rise to interpretative disputes over the permissible degree of intervention in historic fabric and the appropriate treatment of religious elements in the adaptation of former religious buildings.

Methodology

This article adopts a qualitative approach, based on the collection and analysis of diverse empirical and source materials. The methodological framework is grounded in a critical review of the relevant literature and selected primary sources, including Church documents, conservation records and policy documents

literatury przedmiotu oraz wybranych źródeł pierwotnych, obejmujących dokumenty kościelne, karty konserwatorskie i dokumenty określające zasady polityki ochrony dziedzictwa. Uzupełniając wykorzystano źródła wtórne z zakresu studiów nad dziedzictwem, architektury oraz teologii, co pozwoliło na osadzenie analizowanego zagadnienia w szerokim kontekście interdyscyplinarnym.

Istotnym komponentem badań była metoda historyczno-interpretacyjna, obejmująca proces gromadzenia, ewidencjonowania, krytycznej oceny i interpretacji materiałów źródłowych [Niezabitowska 2014, s. 189]. Pozwoliła ona na rekonstrukcję uwarunkowań przemian funkcjonalnych obiektów sakralnych oraz identyfikację kluczowych czynników wpływających na ich adaptację.

Kolejnym etapem były badania terenowe, prowadzone w formie analiz *in situ*, obejmujących obserwację obiektów, analizę ich struktury architektonicznej, wyposażenia i kontekstu urbanistycznego. Badania te zostały uzupełnione analizą dostępnej dokumentacji, a także wywiadami przeprowadzonymi z właścicielami lub zarządcami wybranych obiektów. Pozwoliło to na uchwycenie praktycznych aspektów procesów adaptacyjnych oraz zróżnicowanych perspektyw interesariuszy.

Zastosowane podejście badawcze integruje analizę historyczną, studia przypadków i elementy analizy dyskursu. W ramach studiów przypadków wyselekcjonowano realizacje adaptacji kościołów do funkcji świeckich ilustrujące napięcia między stanowiskiem instytucji kościelnych a wymogami ochrony konserwatorskiej. Analiza tych przykładów umożliwiła identyfikację mechanizmów negocjowania konfliktów oraz wypracowywania kompromisów, wskazując na rozwiązania zarówno efektywne, jak i problematyczne.

Uwarunkowania teologiczne

Zabytkowe obiekty sakralne podlegają ścisłej ochronie konserwatorskiej, regulowanej przez liczne dokumenty międzynarodowe i krajowe – karty, konwencje, wytyczne i deklaracje – rozwijane systematycznie od początku XX w. Dokumenty te odnoszą się do ochrony materialnych i niematerialnych aspektów dziedzictwa. W wypadku architektury sakralnej szczególne znaczenie przypisuje się jednak jej wymiarowi ideowemu i funkcji kultowej, która – jako wartość nadrzędna – wymaga priorytetowego traktowania w procesach ochrony i przekształceń [Uścinowicz 2021, s. 12].

W odróżnieniu od systemu ochrony konserwatorskiej Kościół jako instytucja funkcjonuje na podstawie własnych norm prawnych i doktrynalnych, które – choć nie mają mocy obowiązującej w porządku prawa świeckiego – determinują sposób postępowania z obiektami sakralnymi. Nadrzędnym celem tych regulacji jest ochrona sakralnego charakteru przestrzeni oraz zapobieganie aktom profanacji.

W Kościele rzymskokatolickim podstawowym aktem normatywnym jest Kodeks Prawa Kanonicznego (KPK), który w kan. 1222 §1–2 dopuszcza możliwość

setting out principles for heritage protection. This was supplemented by secondary sources from the fields of heritage studies, architecture and theology, enabling the issue under analysis to be situated within a broader interdisciplinary context.

A key component of the research was the historical-interpretative method, which involved the collection, cataloguing, critical assessment and interpretation of source materials [Niezabitowska 2014, p. 189]. This method made it possible to reconstruct the conditions shaping the functional transformation of religious buildings and to identify the principal factors influencing their adaptation.

The next stage involved fieldwork conducted through *in situ* analyses, including the observation of buildings and the examination of their architectural structure, furnishings and urban context. This was supplemented by an analysis of available documentation and by interviews with the owners or managers of selected buildings. Together, these methods made it possible to capture both the practical dimensions of adaptation processes and the diverse perspectives of the stakeholders involved.

The research approach adopted in the article integrates historical analysis, case-study research and elements of discourse analysis. The case studies were selected from examples of churches adapted to secular uses that illustrate tensions between the position of Church institutions and the requirements of heritage conservation. Their analysis made it possible to identify mechanisms for negotiating conflicts and developing compromises, while also highlighting solutions that proved either effective or problematic.

Theological considerations

Historic religious buildings are subject to strict heritage protection, governed by a wide range of international and national instruments, including charters, conventions, guidelines and declarations that have been developed systematically since the early twentieth century. These documents address the protection of both the tangible and intangible dimensions of heritage. In the case of religious architecture, however, particular significance is attached to its conceptual dimension and liturgical function, which, as an overriding value, should be given priority in processes of protection and transformation [Uścinowicz 2021, p. 12].

In contrast to the heritage conservation system, the institutional Church operates according to its own legal and doctrinal norms. Although these norms are not binding within secular legal frameworks, they shape the ways in which religious buildings are understood, managed and transformed. The overriding purpose of these regulations is to preserve the religious character of such spaces and to prevent acts of profanation.

In the Roman Catholic Church, the principal normative instrument is the Code of Canon Law. Canon

przeznaczenia kościoła do użytku świeckiego, pod warunkiem że nie będzie to użycie „niegodziwe” oraz że obiekt nie nadaje się już do sprawowania kultu lub jego utrzymanie przekracza możliwości wspólnoty. Jednocześnie przepisy kanoniczne podkreślają szczególnie status elementów liturgicznych, zwłaszcza ołtarza, który – niezależnie od formy (stały lub przenośny) – powinien być przeznaczony wyłącznie do kultu Bożego (kan. 1239 §1). Co istotne, nawet w wypadku zmiany przeznaczenia świątyni ołtarze nie tracą aktu poświęcenia lub błogosławieństwa (kan. 1238 §2), co rodzi istotne implikacje dla praktyki adaptacyjnej.

Proces desakralizacji, w przeciwieństwie do uroczystego aktu konsekracji świątyni, ma charakter administracyjno-proceduralny i obejmuje m.in. sporządzenie stosownej dokumentacji oraz usunięcie elementów wyposażenia liturgicznego. Dotyczy to w szczególności obiektów i przedmiotów uznawanych za święte, takich jak ołtarz, tabernakulum, chrzcielnica, ambona, relikwie czy symbole religijne, które powinny zostać przeniesione do innych obiektów kultu, muzeów diecezjalnych lub przekazane innym wspólnotom [Grycel 2018, s. 69].

W dokumentach Stolicy Apostolskiej zwraca się uwagę na napięcia między wymogami prawa kanonicznego a zasadami ochrony dziedzictwa kulturowego. Dotyczy to zwłaszcza praktyki usuwania lub niszczenia ołtarzy, która – choć uzasadniona teologicznie – bywa postrzegana jako sprzeczna z zasadą zachowania autentyczności substancji zabytkowej. Jednocześnie podkreśla się konieczność unikania sytuacji prowadzących do profanacji oraz naruszenia uczuć religijnych wiernych [Guidelines 2019].

W tradycji prawosławnej regulacje dotyczące funkcjonowania obiektów sakralnych mają charakter nieskodyfikowany i opierają się na tradycji kanonicznej oraz liturgicznej. Świątynia (cerkiew) postrzegana jest jako przestrzeń ściśle sakralna, przeznaczona do sprawowania Boskiej Liturgii. Sakralizacji podlega zarówno sam budynek, jak i jego wyposażenie – w tym ołtarz, ikonostas, ikony, naczynia liturgiczne oraz inne elementy kultu. Ich wykorzystanie poza kontekstem religijnym jest zasadniczo niedopuszczalne, co mocno ogranicza możliwości adaptacyjne. W praktyce nieużytkowane obiekty bywają przekazywane innym wspólnotom wyznaniowym po uprzednim usunięciu elementów sakralnych [Ławreszuk, Makal 2021; Grycel 2018].

Odmienne podejście obserwuje się w Kościołach protestanckich, które – ze względu na brak jednolitej struktury organizacyjnej – charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem regulacji. W ujęciu teologicznym kościół rozumiany jest przede wszystkim jako dom modlitwy, a nie przestrzeń ontologicznie święta, co sprzyja bardziej elastycznemu podejściu do jego użytkowania. Dopuszczalne jest zarówno czasowe, jak i trwałe wykorzystywanie obiektów do celów społecznych i kulturalnych, zwłaszcza przy malejącej liczbie wiernych. Niezależnie od lokalnych regulacji wspólną zasadą pozostaje konieczność usunięcia elementów o cha-

1222 §§1–2 permits a church to be relegated to secular use, provided that such use is not “sordid” and that the building is either no longer suitable for divine worship or that its maintenance exceeds the resources of the community. At the same time, canon law emphasizes the special status of liturgical elements, particularly the altar, which, whether fixed or movable, is to be reserved exclusively for divine worship (can. 1239 §1). Significantly, even when a church is assigned to a new use, its altars do not lose their dedication or blessing (can. 1238 §2), a provision with important implications for adaptive reuse practice.

Unlike the solemn act of consecrating a church, the process of deconsecration is administrative and procedural in nature. It involves, among other measures, the preparation of the relevant documentation and the removal of liturgical furnishings. This applies in particular to objects and items regarded as sacred, such as the altar, tabernacle, baptismal font, ambo, relics and religious symbols, which should be transferred to other places of worship, diocesan museums or other religious communities [Grycel 2018, p. 69].

Documents issued by the Holy See highlight the tensions between the requirements of canon law and the principles of cultural heritage protection. This is particularly evident in the practice of removing or destroying altars, which, although theologically justified, may be seen as conflicting with the principle of preserving the authenticity of historic fabric. At the same time, these documents stress the need to avoid situations that could lead to profanation or offend the religious sensibilities of the faithful [Guidelines 2019].

In the Orthodox tradition, the rules governing the use and status of religious buildings are not codified, but are rooted in canonical and liturgical tradition. The church is understood as an explicitly sacred space, intended for the celebration of the Divine Liturgy. This sacred status extends not only to the building itself, but also to its furnishings, including the altar, iconostasis, icons, liturgical vessels and other objects associated with worship. Their use outside a religious context is generally regarded as impermissible, which places significant limits on adaptive reuse. In practice, disused churches may be transferred to other religious communities, provided that sacred elements have first been removed [Ławreszuk, Makal 2021; Grycel 2018].

A different approach can be observed in Protestant Churches, which, owing to the absence of a unified organizational structure, display considerable diversity in their regulations. Theologically, the church is understood primarily as a house of prayer rather than as an ontologically sacred space, allowing for a more flexible approach to its use. Buildings may therefore be used, either temporarily or permanently, for social and cultural purposes, particularly in the context of declining congregations. Regardless of local regulations, however, the need to remove liturgical elements when such buildings are adapted to secular uses remains a common principle [Wojtuszek 2015].

Ryc. 1. Dawny kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Helmond, Holandia – obecnie Teatr Speelhuis, widok w kierunku prezbiterium, 2024; fot. M. Arno

Fig. 1. Former Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Helmond, the Netherlands – now the Speelhuis Theatre, view towards the chancel, 2024; photo by M. Arno

rakterze liturgicznym w wypadku adaptacji do funkcji świeckich [Wojtuszek 2015].

W kontekście adaptacji obiektów sakralnych kluczowe znaczenie ma pojęcie profanacji, rozumiane jako naruszenie sfery *sacrum* przez wykorzystanie rzeczy lub miejsc poświęconych do celów świeckich. Termin ten, stosowany zamiennie z pojęciami takimi jak świętokradztwo czy zbezczeszczenie, odnosi się do działań prowadzących do utraty wartości kultowej obiektów sakralnych [Nafalska 2016, s. 266]. Z perspektywy teologicznej profanacja stanowi istotne ograniczenie dla procesów adaptacyjnych i jednocześnie jeden z głównych punktów konfliktu między wymogami religijnymi a praktyką ochrony dziedzictwa.

Studium przypadków

W dalszej części artykułu przedstawiono wybrane przykłady adaptacji świątyń, które ukazują, że decyzja konserwatorska o zachowaniu wnętrza w niezmienionym stanie, w połączeniu z pozostawieniem obiektów sakralnych, znaków i symboli w zdekonsekwrowanej przestrzeni oraz brakiem odpowiedniego zaangażowania instytucji kościelnych, może prowadzić do ich profanacji przez wykorzystanie do celów świeckich.

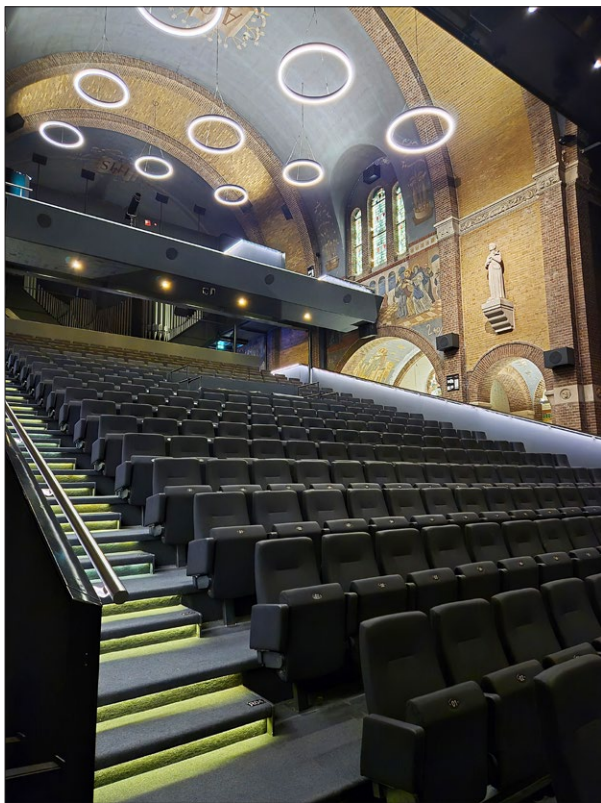
Neobizantyjski kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Helmond (Holandia), wzniesiony w latach 1915–1928, pełnił funkcję sakralną do sierpnia 2012 r., kiedy został zamknięty z powodu spadku liczby wiernych, a następnie zdekonsekwrowany [Historia kościoła pw.

In the context of adapting religious buildings, the concept of profanation is central. It refers to the violation of the sacred through the use of consecrated objects or places for secular purposes. Often used interchangeably with terms such as sacrilege or desecration, profanation denotes actions that result in the loss of the liturgical value of religious buildings [Nafalska 2016, p. 266]. From a theological perspective, it constitutes a significant constraint on adaptation processes and, at the same time, one of the principal points of conflict between religious requirements and heritage conservation practice.

Case studies

The following section discusses selected examples of church adaptations which demonstrate that conservation decisions to preserve interiors in an unchanged state may, in certain circumstances, contribute to profanation. This is particularly the case when religious objects, signs and symbols are retained within a deconsecrated space, while the involvement of Church institutions remains insufficient, allowing such elements to be incorporated into secular use.

The Neo-Byzantine Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Helmond, the Netherlands, built between 1915 and 1928, served a religious use until August 2012, when it was closed due to declining worshipper numbers and subsequently deconsecrated [History of the Church of the Assumption of the Bless-

Ryc. 2. Dawny kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Helmond, Holandia – obecnie Teatr Speelhuis, widok w kierunku nawy głównej, 2024; fot. M. Arno

Fig. 2. *Former Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Helmond, the Netherlands – now the Speelhuis Theatre, view towards the nave, 2024; photo by M. Arno*

Wniebowzięcia NMP]. Po desakralizacji budynek wydzierżawiono gminie Helmond, która w lipcu 2016 r. zakupiła obiekt i przeprowadziła jego kompleksową adaptację. W rezultacie w 2018 r. otwarto w nim nową siedzibę Teatru Speelhuis. Liczba widzów, jaką może ów obiekt pomieścić, pozostała zbliżona do pierwotnej liczby wiernych na nabożeństwach i wynosi ponad 400.

Oryginalne witraże zostały zachowane, a bryła zewnętrzna pozostała w dużej mierze niezmieniona. Krzyże nadal wieńczą kopułę oraz wyższą z dwóch wież. Kościół pozostaje również fizycznie połączony z sąsiadującą plebanią. Wokół obiektu dodano przestronne, przeszklone foyer, z którego rozciąga się widok na nowy ogród i miasto z jednej strony, a na detal ceglanej elewacji z drugiej.

Obiekt został wpisany do rejestru zabytków w 2000 r., dlatego w procesie adaptacji należało zachować wszystkie oryginalne elementy kościoła, dążąc do minimalnej ingerencji w jego strukturę. Pracownia architektoniczna Cepezed zaprojektowała teatr z dużym poszanowaniem historycznego charakteru budynku. Wszystkie funkcje teatralne oraz foyer zrealizowano jako w pełni demontowalne elementy, wprowadzone w formie niezależnych struktur, tak aby nie naruszać substancji zabytkowej. Scenę umieszczono możliwie najdalej, aby zapewnić niezakłócony widok na centralną kopułę [Biuro Cepezed Architects].

ed Virgin Mary]. Following deconsecration, the building was leased to the municipality of Helmond, which purchased it in July 2016 and carried out a comprehensive adaptation. In 2018, the new home of the Speelhuis Theatre opened in the former church. The adapted building's audience capacity remained close to its original congregation capacity, at more than 400 people.

The original stained-glass windows were preserved, and the external form of the building remained largely unchanged. Crosses still crown the dome and the taller of the two towers, and the church remains physically connected to the adjacent presbytery. A spacious glazed foyer was added around the building, offering views of the new garden and the city on one side, and of the detailing of the brick facade on the other.

As the building had been entered in the heritage register in 2000, all original elements of the church had to be preserved during the adaptation process, with interventions in its structure kept to a minimum. Cepezed designed the theatre with considerable respect for the historic character of the building. All theatrical functions and the foyer were conceived as fully demountable elements, introduced as independent structures so as not to disturb the historic fabric. The stage was positioned as far back as possible in order to preserve an unobstructed view of the central dome [Biuro Cepezed Architects].

The theatre hall displays the building's most significant historic features, including the wall and vault polychromes and the organ (Fig. 2). Numerous valuable elements remain within the interior, among them stained-glass windows dating from around 1915, designed by Charles Eijck and depicting scenes from the life of Mary. The original wall, vault and dome paintings have also been preserved, together with the high altar and the richly carved side altar of St. Anthony of Padua, made of marble and sandstone. A screen still separates the high altar with the tabernacle and the two side altars (Fig. 1), which are now located behind the stage, within the backstage and storage areas. The sandstone Pietà group, designed by Jos Margry in the 1930s, has also survived. The Stations of the Cross, consisting of sandstone reliefs made by Margry between 1933 and 1935, remain on the walls as an integral part of the interior arrangement. The architectural project was awarded the Mies van der Rohe Award in 2014.

It should be emphasized, however, that liturgical elements such as altars and side altars do not lose their dedication or religious significance even after the formal deconsecration of a church. To avoid their profanation, such elements should therefore be removed before the building is converted to secular use. They should be assigned an appropriate and dignified new function and location, rather than being left in backstage areas. The lack of involvement by Church institutions in relocating or removing these elements from the church interior meant that the building's owner limited intervention to protecting them from damage during the building's subsequent use.

W sali teatralnej wyeksponowano najważniejsze elementy historyczne, w tym polichromie ścienne i sklepienne oraz organy (ryc. 2). We wnętrzu wciąż znajduje się wiele cennych elementów, m.in. witraże z ok. 1915 r. przedstawiające sceny z życia Maryi, autorstwa Charles'a Eijcka. Zachowane zostały także oryginalne malowidła ścienne, sklepienne i kopułowe, ołtarz główny oraz bogato rzeźbiony ołtarz boczny św. Antoniego z Padwy, wykonany z marmuru i piaskowca. Ogrodzenie nadal wydziela główny ołtarz z tabernakulum oraz oba ołtarze boczne (ryc. 1), które obecnie są za sceną, w strefie zaplecza i magazynów. Przetrwiała również piaskowcowa grupa Piety, zaprojektowana przez Josa Margry'ego w latach 30. XX w. Droga Krzyżowa – piaskowcowe płaskorzeźby wykonane przez Margry'ego w latach 1933–1935 – pozostała na ścianach jako integralny element aranżacji. Projekt architektoniczny został uhonorowany Nagrodą im. Miesa van der Rohe w 2014 r.

Należy jednak podkreślić, że elementy liturgiczne, takie jak ołtarze i ołtarze boczne, nie tracą swojego poświęcenia ani znaczenia religijnego nawet po formalnej dekonsekracji kościoła. W związku z tym, aby uniknąć ich profanacji, powinny zostać usunięte przed zmianą funkcji obiektu na świecką. Elementy te należy zapewnić godne zastosowanie i odpowiednią lokalizację, zamiast deponować je w przestrzeniach zaplecza. Brak zaangażowania instytucji kościelnych w proces przeniesienia lub usunięcia tych elementów z wnętrza świątyni spowodował, że właściciel obiektu ograniczył się do ich zabezpieczenia przed uszkodzeniem w trakcie użytkowania budynku.

Kościół Braci Mniejszych w Mechelen, wzniesiony pod koniec XIX w., w wyniku postępującej sekularyzacji oraz spadku liczby powołań został opuszczony przez franciszkanów pod koniec lat 90. XX w. i wystawiony na sprzedaż. W 1999 r. Archidiecezja Mechelen–Bruksela oficjalnie zdekonsekwowała budynek, który następnie sprzedano deweloperowi Investpro z Willebroek [Eeman et al. 1984]. Czterogwiazdkowy Hotel Martin's Patershof został otwarty w 2009 r.

Zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi miasta Mechelen oryginalna forma i struktura budynku muszą być zachowane oraz pozostać czytelne w panoramie miasta. Krzyż nadal wieńczy wieżę na skrzyżowaniu nawy i transeptu. Między dwoma dużymi drewnianymi drzwiami wejściowymi pozostawiono piaskowcową figurę św. Franciszka – patrona Braci Mniejszych. Do innych zachowanych elementów elewacji należą: tympanon nad głównym portalem zdobiony mozaiką (dodany w 1953 r.), triforium oraz duże okno rozetowe zaprojektowane przez R. Coëme'a w 1955 r. [Eeman et al. 1984].

Miejski wydział ochrony zabytków w Mechelen wymagał, by wszelkie nowe elementy wprowadzone do wnętrza były w pełni odwracalne, co umożliwiłoby potencjalne przywrócenie pierwotnej funkcji sakralnej obiektu [Vervoort 2023]. W związku z tym we wnętrzu wzniesiono nową, niezależną konstrukcję nośną, dzie-

The Church of the Friars Minor in Mechelen, built in the late nineteenth century, was vacated by the Franciscans in the late 1990s as a result of increasing secularization and a decline in religious vocations, and was subsequently put up for sale. In 1999, the Archdiocese of Mechelen–Brussels officially deconsecrated the building, which was then sold to the Willebroek-based developer Investpro [Eeman et al. 1984]. The four-star Martin's Patershof Hotel opened in 2009.

Under the conservation guidelines issued by the City of Mechelen, the original form and structure of the building had to be preserved and remain legible within the city skyline. The cross still crowns the tower above the crossing of the nave and transept. Between the two large wooden entrance doors, the sandstone figure of St Francis, patron saint of the Friars Minor, has been retained. Other preserved elements of the facade include the tympanum above the main portal, decorated with a mosaic added in 1953, the triforium and the large rose window designed by R. Coëme in 1955 [Eeman et al. 1984].

The municipal heritage department in Mechelen required all new elements introduced into the interior to be fully reversible, making it possible, in principle, to restore the building's original religious use [Vervoort 2023]. A new, independent load-bearing structure was therefore inserted into the interior, allowing the entire hotel structure to be removed if necessary. Four stories of steel-reinforced concrete were designed to provide a high degree of structural stability, while the building was fully excavated below ground level to accommodate technical rooms in the newly created basement.

The building now contains 56 rooms and three conference rooms, as well as a breakfast room located in the former chancel. A further 23 rooms have been arranged in the former monastery. Owing to the historic character of the building and the varied geometry of its spaces, each hotel room has an individual character. Some rooms incorporate stained-glass windows, while others feature barrel or rib vaults above the bed (Fig. 3). In some bathrooms, Corinthian columns are visible beside the washbasins.

Church furnishings such as pews, confessionals, the pulpit and the crucifix above the altar were removed. The holy water stoup, however, was retained and is now located in the bar, while decorative stone elements from the column capitals are displayed on the lobby walls. The masonry altar was also preserved and now forms part of the breakfast room. In reference to the building's neo-Gothic style, the backs of the booths in this space take the form of pointed arches almost 3 m high (Fig. 4).

The original functional and spatial arrangement of the three-aisled basilica with a transept is no longer legible, which is particularly significant given the building's historic character. The retention of the altar within a dining area leads to its profanation, since the altar is a sacred place, and its use in a secular context, such as a restaurant space, disregards and diminishes its religious

Ryc. 3. Dawny kościół Braci Mniejszych w Mechelen, Belgia – obecnie Hotel Martin's Patershof, widok pokoju hotelowego, 2024; fot. M. Arno
 Fig. 3. Former Church of the Friars Minor in Mechelen, Belgium – now Martin's Patershof Hotel, view of a hotel room, 2024; photo by M. Arno

ki której cała struktura hotelu może zostać w razie potrzeby usunięta. Zaprojektowano cztery kondygnacje z żelbetu zbrojonego stalą, zapewniające wysoką stabilność, a budynek w całości podpiwniczono, lokalizując w nowo powstałej kondygnacji podziemnej pomieszczenia techniczne.

Obecnie w obiekcie znajduje się 56 pokoi oraz 3 sale konferencyjne, a także sala śniadaniowa w dawnym prezbiterium. Dodatkowo 23 pokoje urządzono w części dawnego klasztoru. Ze względu na historyczny charakter budynku oraz zróżnicowaną geometrię przestrzeni każde pomieszczenie hotelowe ma indywidualny charakter. Niektóre pokoje są wyposażone w witraże, inne mają sklepienia kolebkowe lub krzyżowe nad łóżkiem (ryc. 3). W części łazienek widoczne są kolumny korynckie przy umywalkach.

Elementy wyposażenia kościelnego, takie jak ławki, konfesjonały, ambona oraz krucyfiks nad ołtarzem, zostały usunięte. Zachowano jednak kropielnicę, obecnie umieszczoną w barze, a także dekoracyjne elementy kamienne z kapiteli kolumn, które wyeksponowano na ścianach lobby. Ołtarz murowany został zachowany i stanowi dziś część sali śniadaniowej. Nawiązując do stylistyki neogotyckiej, oparcia łóż w tej przestrzeni mają formę ostrołuków o wysokości niemal 3 m (ryc. 4).

Pierwotny układ funkcjonalno-przestrzenny trójnawowej bazyliki z transeptem nie jest już czytelny, co ma szczególne znaczenie ze względu na zabytkowy charakter obiektu. Pozostawienie ołtarza w przestrzeni jadalnej prowadzi do jego profanacji, ponieważ ołtarz stanowi miejsce święte, a wykorzystanie go w kontek-

significance. This reduces its spiritual value and may be interpreted as a violation of what is regarded as sacred.

The Church of St. Anthony of Padua in Vianen, North Brabant, now adapted as the Cobra office center in the Netherlands, was built in 1931. In 2017, owing to financial difficulties, the church was sold to private investors and, in May 2018, officially withdrawn from religious use [History of the Church of St. Anthony of Padua].

The original brick facades, with their decorative brickwork, pointed-arch windows and stained glass, have largely been preserved. The bells remain in the tower and can still be rung on individual request, for example in the event of the death or funeral of a local resident. The cross and clock have also been retained on the tower.

To increase daylight in the ground-floor spaces, new window openings were introduced. The main entrance was glazed, and the doors were moved forward to align with the wall plane, eliminating the formerly recessed porch. The wall of the former chancel was also fitted with glazing of a similar pointed-arch form; this area now contains a dining table (Fig. 5). Additional rectangular openings, introduced, among other places, where the former confessionals had been located, bring light into the office spaces and provide access to an internal garden, which now serves as a relaxation area for employees.

The new owner sought to preserve the church's original spatial arrangement as far as possible. Two independent office blocks were inserted on either side of

ście świeckim – takim jak sala restauracyjna – pomija i deprecjonuje jego znaczenie religijne. Prowadzi to do obniżenia jego wartości duchowej i może być interpretowane jako naruszenie tego, co uznawane jest za święte.

Kościół św. Antoniego z Padwy w Vianen (Brabancja Północna), obecnie zaadaptowany na centrum biurowe Cobra w Holandii, został wzniesiony w 1931 r. W 2017 r. z powodu trudności finansowych świątynia została sprzedana prywatnym inwestorom, a w maju 2018 r. oficjalnie wyłączona z użytkowania sakralnego [Historia kościoła św. Antoniego z Padwy].

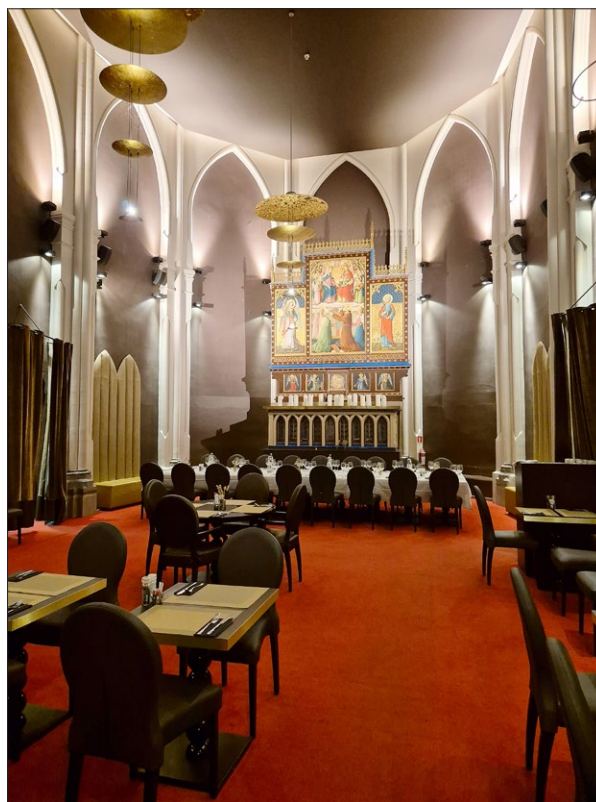
Oryginalne ceglane elewacje z dekoracyjnym wątkiem murarskim, ostrołukowymi oknami i witrażami zostały w dużej mierze zachowane. Dzwony pozostały w wieży i nadal mogą być uruchamiane na indywidualne życzenie, np. w wypadku śmierci lub pogrzebu mieszkańca. Na wieży zachowano również krzyż oraz zegar.

W celu zwiększenia dostępu światła dziennego do przestrzeni parteru wprowadzono nowe otwory okienne. Główne wejście zostało przeszklone, a drzwi przesunięto do lica ściany, likwidując wcześniej cofnięty przedsionek. Ścianę dawnego prezbiterium również wyposażono w przeszklenie o analogicznej, ostrołukowej formie, gdzie obecnie mieści się stół obiadowy (ryc. 5). Dodatkowe prostokątne otwory, wprowadzone m.in. w miejscu dawnych konfesjonałów, doświetlają przestrzeń biurową oraz zapewniają dostęp do wewnętrznego ogrodu, który obecnie pełni funkcję strefy wypoczynku dla pracowników.

Nowy właściciel dążył do maksymalnego zachowania pierwotnego układu przestrzennego kościoła. Po obu stronach osi głównej wprowadzono dwa niezależne bloki biurowe, pozostawiając nawę główną nieprzysłoniętą na całej jej długości. Nowe struktury nie sięgają pełnej wysokości wnętrza, co pozwala zachować czytelność pierwotnej kubatury. Na najwyższej kondygnacji utworzono taras, z którego możliwa jest obserwacja oryginalnej konstrukcji stropu, co dodatkowo podkreśla przestrzenność historycznego wnętrza.

Część ławek została ponownie wykorzystana – zintegrowano je z ladą recepcyjną lub przekształcono w biurka, natomiast klęczniki zaadaptowano jako stopnie. Witraże poddano konserwacji, wyposażono w podwójne przeszklenie i ponownie zamontowano w ocieplonych przegrodach. Fragment dachu wyposażono w panele fotowoltaiczne oraz kolektory słoneczne. W obiekcie zainstalowano również windę i ogrzewanie podłogowe.

We wnętrzu zachowano i wyeksponowano liczne elementy wyposażenia kościelnego, m.in. świeczniki, witraże, tablice pamiątkowe, numerowane panele ławek, rzeźby i figury religijne, kropielnice w pobliżu dawnego narteksu oraz pulpit liturgiczny. Kamienną mense ołtarzową przekształcono w blat kuchenny, natomiast dawną zakrystię zaadaptowano na przestrzeń biurową, doświetloną oknami połaciowymi. W miejscu dawnego ołtarza ustawiono stół jadalny, a organy zo-

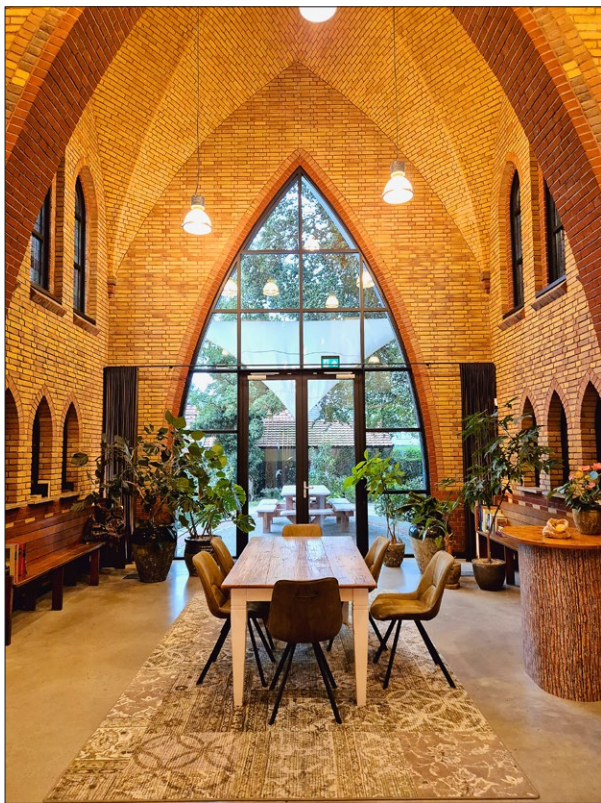
Ryc. 4. Dawny kościół Braci Mniejszych w Mechelen, Belgia – obecnie Hotel Martin's Patershof, widok w kierunku prezbiterium, 2024; fot. M. Arno

Fig. 4. Former Church of the Friars Minor in Mechelen, Belgium – now Martin's Patershof Hotel, view towards the chancel, 2024; photo by M. Arno

the main axis, leaving the nave unobstructed along its full length. The new structures do not extend to the full height of the interior, allowing the original volume to remain legible. On the uppermost level, a terrace was created from which the original roof structure can be viewed, further emphasizing the spatial character of the historic interior.

Some of the pews were reused: they were integrated into the reception desk or converted into desks, while the kneelers were adapted as steps. The stained-glass windows were conserved, fitted with double glazing and reinstalled within insulated partitions. Part of the roof was fitted with photovoltaic panels and solar collectors. A lift and underfloor heating were also installed in the building.

Numerous elements of church furnishing were preserved and displayed in the interior, including candlesticks, stained-glass windows, commemorative plaques, numbered pew panels, religious sculptures and figures, holy water stoups near the former narthex, and a liturgical lectern. The stone altar mensa was converted into a kitchen worktop, while the former sacristy was adapted as an office space, lit by roof windows. A dining table was placed in the location of the former altar, and the organ was removed. The former metal tabernacle, decorated with an image of the Lamb, was transformed into a small table in the lounge area

Ryc. 5. Dawny kościół św. Antoniego z Padwy w Vianen, Holandia – obecnie centrum biurowe Cobra, widok w kierunku dawnego prezbiterium, 2024; fot. M. Arno

Fig. 5. Former Church of St. Anthony of Padua in Vianen, the Netherlands – now the Cobra office center, view towards the chancel, 2024; photo by M. Arno

Ryc. 6. Dawny kościół św. Antoniego z Padwy w Vianen, Holandia – obecnie centrum biurowe Cobra, widok strefy wypoczynkowej, 2024; fot. M. Arno

Fig. 6. Former Church of St. Anthony of Padua in Vianen, the Netherlands – now the Cobra office center, view of the lounge area, 2024; photo by M. Arno

stały usunięte. Dawne metalowe tabernakulum, ozdobione wizerunkiem Baranka, przekształcono w stolik w strefie wypoczynkowej (ryc. 6), natomiast chrzcielnica pełni obecnie funkcję dekoracyjną w ogrodzie.

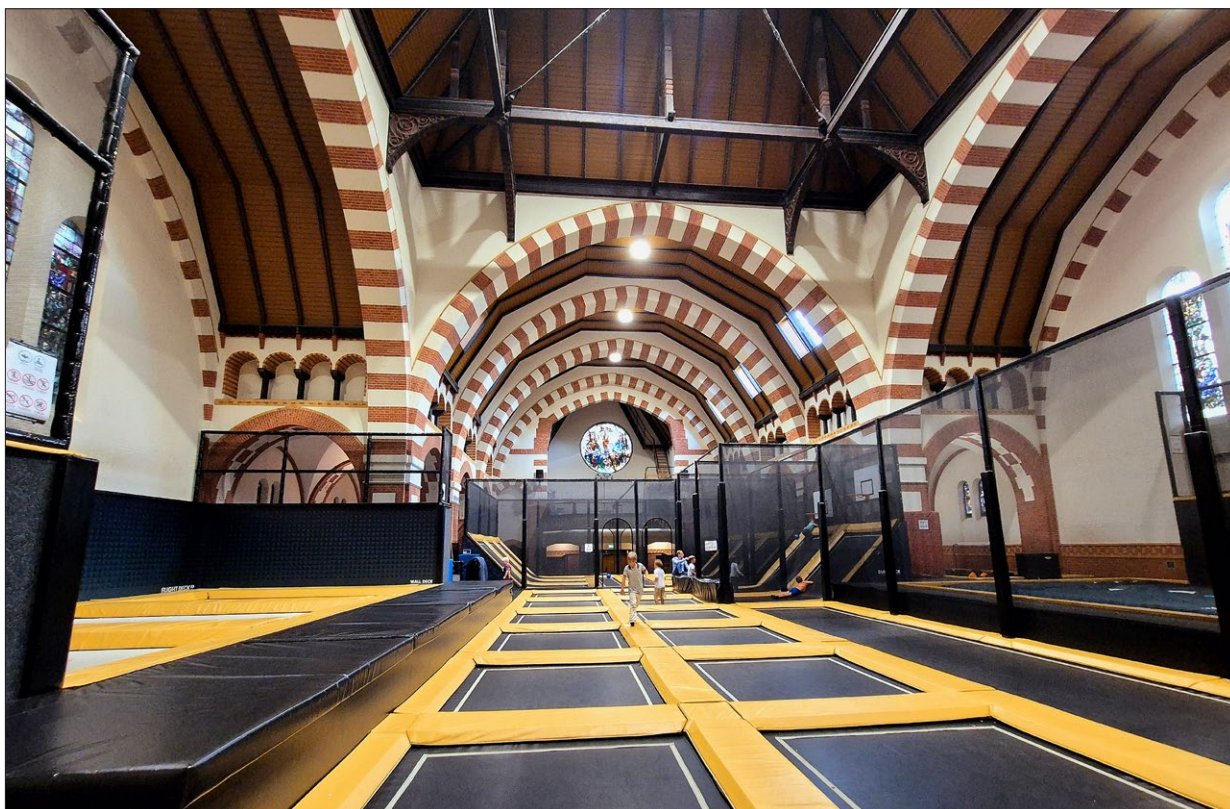
Realizacja ta rodzi istotne wątpliwości dotyczące sposobu traktowania obiektów sakralnych w procesie desakralizacji kościołów. Przekształcenie tabernakulum w element wyposażenia strefy wypoczynkowej czy wykorzystanie chrzcielniczy jako dekoracji ogrodowej może być interpretowane jako brak należytego poszanowania ich pierwotnej funkcji. Podobnie adaptacja mensy ołtarzowej na blat kuchenny – uzasadniana ideą zrównoważonego ponownego wykorzystania – pomija jej znaczenie symboliczne i liturgiczne. Zgodnie z KPK (1983) elementy te po konsekracji przeznaczone są wyłącznie do celów sakralnych i nie powinny być wykorzystywane w kontekstach świeckich, nawet po formalnej dekonsekracji świątyni.

Kościół św. Klemensa w Hilversum (Holandia) pełnił funkcję rzymskokatolickiego miejsca kultu od 1914 do 1996 r., kiedy został zamknięty w wyniku połączenia dwóch parafii. Budynek następnie opustoszał i stopniowo popadał w ruinę. Mimo wpisania do rejestru zabytków w 2002 r. jego stan się pogarszał i do 2010 r. groziła mu rozbiórka [Historia kościoła św. Klemensa]. Wówczas obiekt przejęła organizacja

(Fig. 6), while the baptismal font now serves a decorative function in the garden.

This project raises significant concerns regarding the treatment of religious objects in the process of church desacralization. The transformation of the tabernacle into a furnishing element in a lounge area, or the use of the baptismal font as a garden decoration, may be interpreted as a failure to show due respect for their original function. Similarly, the adaptation of the altar mensa as a kitchen worktop, although justified by the idea of sustainable reuse, disregards its symbolic and liturgical significance. According to the Code of Canon Law (1983), once consecrated, such elements are intended exclusively for religious purposes and should not be used in secular contexts, even after the formal deconsecration of the church.

The Church of St Clement in Hilversum, the Netherlands, served as a Roman Catholic place of worship from 1914 until 1996, when it was closed following the merger of two parishes. The building subsequently fell vacant and gradually deteriorated. Although it was entered in the heritage register in 2002, its condition continued to decline, and by 2010 it was at risk of demolition [History of the Church of St Clement]. At that point, the building was taken over by BOEi, an organization specializing in the adaptive reuse of cultural

Ryc. 7. Dawny kościół św. Klemensa w Hilversum, Holandia – obecnie park trampolin, widok nawy głównej, 2024; fot. M. Arno

Fig. 7. Former Church of St. Clement in Hilversum, the Netherlands – now a trampoline park, view of the nave, 2024; photo by M. Arno

BOEi, specjalizująca się w adaptacji obiektów dziedzictwa kulturowego. Po kompleksowej renowacji zakończonej w 2013 r. kościół od 2018 r. funkcjonuje jako park trampolin.

Pozostawiono oryginalną bryłę budynku, w tym dachy nad nawą i transeptem oraz formę prezbiterium z półkolistą apsydą. Pomimo zmiany funkcji wnętrze zachowało podstawowe cechy przestrzenne, takie jak otwarta nawa główna, arkady oraz detale sklepień i triforium (ryc. 7). Przeprowadzono prace restauratorskie obejmujące m.in. naprawę konstrukcji dachu i rekonstrukcję detali architektonicznych, a także wprowadzono świetliki dachowe [Biuro BOEi].

Dawna zakrystia została zaadaptowana na bar i kawiarnię, a konstrukcja parku trampolin ma charakter wolnostojący i demontowalny, co pozwala zachować integralność zabytkowego wnętrza. Usunięto jednak wszystkie elementy liturgiczne, w tym ołtarz, tabernakulum, ambonę, chrzcielnicę oraz organy. Zachowano natomiast wybrane elementy, takie jak kropielnice, krzyże konsekracyjne i fragmenty wyposażenia w dawnej kaplicy maryjnej, która obecnie pozostaje niedostępna. Malowidła sufitowe w prezbiterium, przedstawiające Tróję Świętą i zamalowane w latach 60. XX w., zostały starannie przywrócone do pierwotnego stanu. Zachowano też rząd półkolistych okien witrażowych wspartych na czarnych żeliwnych kolumnach z kamiennymi bazami i kapitelami (ryc. 8). Oryginalna posadzka z płytek w dawnym prezbiterium pozostała

heritage buildings. Following a comprehensive renovation completed in 2013, the church has functioned as a trampoline park since 2018.

The original form of the building was retained, including the roofs over the nave and transept and the form of the chancel with its semicircular apse. Despite the change of use, the interior has preserved its principal spatial characteristics, including the open nave, arcades, and details of the vaulting and triforium (Fig. 7). Restoration work included repairs to the roof structure, the reconstruction of architectural details and the introduction of rooflights [BOEi].

The former sacristy was adapted as a bar and café, while the trampoline park structure was designed as freestanding and demountable, allowing the integrity of the historic interior to be preserved. However, all liturgical elements were removed, including the altar, tabernacle, pulpit, baptismal font and organ. Selected elements were retained, such as holy water stoups, consecration crosses and fragments of furnishings in the former Lady Chapel, which is currently inaccessible. The ceiling paintings in the chancel, depicting the Holy Trinity and overpainted in the 1960s, were carefully restored to their original condition. A row of semicircular stained-glass windows, supported on black cast-iron columns with stone bases and capitals, was also preserved (Fig. 8). The original tiled floor in the former chancel remained intact, sustaining a connection with the building's historic character [BOEi].

Ryc. 8. Dawny kościół św. Klemensa w Hilversum, Holandia – obecnie park trampolin, widok w kierunku dawnego prezbiterium, 2024; fot. M. Arno

Fig. 8. Former Church of St. Clement in Hilversum, the Netherlands – now a trampoline park, view towards the chancel, 2024; photo by M. Arno

nienaruszona, podtrzymując związek z historycznym charakterem budynku [Biuro BOEi].

Adaptacja ta budzi istotne kontrowersje, wprowadzenie funkcji rekreacyjnej pozostaje bowiem w wyraźnym dysonansie z pierwotnym, sakralnym charakterem obiektu. Zestawienie ikonografii religijnej z funkcją rozrywkową może być odbierane jako brak poszanowania dla znaczenia miejsca, a także prowadzić do osłabienia jego wartości duchowej i kulturowej oraz zatarcia pamięci o jego historycznej funkcji.

Przedstawione przykłady z jednej strony wskazują, że decyzje konserwatorskie polegające na zachowaniu wnętrza w ich niezmiennym, historycznym stanie – wraz z elementami sakralnymi i konotacjami religijnymi – mogą prowadzić do ich profanacji w sytuacji zmiany funkcji obiektu na świecką. Zjawisko to pogłębia brak odpowiedniego zaangażowania instytucji kościelnych, skutkujący pozostawieniem poświęconych elementów liturgicznych w przestrzeniach, które utraciły swój sakralny charakter i zostały przeznaczone do użytkowania świeckiego.

Z drugiej strony, począwszy od 2. połowy XX w., w Holandii rozebrano wiele kościołów, w tym również obiektów o wysokiej wartości zabytkowej, zwłaszcza neogotyckich świątyń z 2. połowy XIX w. Należy podkreślić, że dopiero w 1970 r. przeprowadzono inwentaryzację XIX-wiecznych budynków kościelnych, w wyniku której 136 neogotyckich kościołów wpisano do rejestru zabytków [Wesselink 2018]. W kolejnych

This adaptation raises significant concerns, as the introduction of a recreational function stands in clear dissonance with the building's original religious character. The juxtaposition of religious iconography with an entertainment function may be perceived as a lack of respect for the meaning of the place. It may also contribute to the weakening of its spiritual and cultural value and to the erosion of memory of its historic function.

On the one hand, the examples discussed above show that conservation decisions aimed at preserving interiors in their unchanged historic state, together with sacred elements and religious connotations, may lead to profanation when a building is converted to secular use. This problem is exacerbated by insufficient involvement on the part of Church institutions, which may result in consecrated liturgical elements being left in spaces that have lost their religious character and have been assigned to secular functions.

On the other hand, from the second half of the twentieth century onwards, many churches in the Netherlands were demolished, including buildings of considerable heritage value, especially Gothic-Revival churches dating from the second half of the nineteenth century. It should be emphasized that an inventory of nineteenth-century church buildings was not carried out until 1970; as a result, 136 Gothic-Revival churches were entered in the heritage register [Wesselink 2018]. In the following decades, particularly in the 1980s and 1990s, other valuable religious buildings were also granted heritage status.

As Wesselink [2018] observes, between the 1960s and the 1980s the Gothic Revival style was undervalued and regarded as “gaudy, kitschy and an architectural masquerade.” Such attitudes should be understood within the broader context of social change, including growing prosperity, processes of urbanization and suburbanization, advancing secularization, and a tendency to reject traditional authorities. Gothic-Revival churches are also particularly difficult to adapt because of their scale and complex spatial structure. As buildings with strong religious significance, often perceived by the faithful as holy places, they also posed important doctrinal challenges. Consequently, in many cases Church authorities at the time preferred demolition to conversion for secular use. As Wesselink notes, “authorities and church boards often already had serious financial problems and wanted to get rid of the building as quickly as possible in order to save money” [Wesselink 2018]. Examples include the Church of St. Joseph in the Hague¹ (Fig. 9) and the Church of St. Martin in Groningen² (Fig. 10).

Summary and conclusions

The phenomenon of desacralization, present across different cultural contexts, is not exclusively a feature of the contemporary period. However, under conditions of advancing secularization in Western Europe, it has

Ryc. 9. Kościół św. Józefa, Haga, Holandia, lata 60. XX w.; źródło: <https://www.mooistegeslooptekerk.nl/kerken/sint-jozefkerk/> (dostęp: 24.04.2024)

Fig. 9. The Church of St. Joseph in the Hague, the Netherlands, in the 1960s; source: <https://www.mooistegeslooptekerk.nl/kerken/sint-jozefkerk/> (accessed: 24.04.2024)

dekadach, zwłaszcza w latach 80. i 90. XX w., status zabudków uzyskiwały także inne cenne obiekty sakralne.

Jak zauważa Wesselink [2018], w okresie od lat 60. do 80. XX w. styl neogotycki był niedoceniany i postrzegany jako „krzykliwy, kiczowaty i stanowiący architektoniczną maskaradę”. Postawy te należy rozpatrywać w szerszym kontekście przemian społecznych, takich jak rosnący dobrobyt, procesy urbanizacyjne i suburbanizacyjne, postępująca sekularyzacja oraz tendencja do odrzucania tradycyjnych autorytetów. Dodatkowo neogotyckie kościoły są szczególnie trudne do adaptacji ze względu na swoją skalę i złożoną strukturę przestrzenną. Będąc obiektami o silnym znaczeniu sakralnym, często postrzeganymi przez wiernych jako miejsca święte, stawały również istotne wyzwania natury doktrynalnej. W konsekwencji w wielu wypadkach ówczesne władze kościelne preferowały ich rozbiórkę zamiast przekształcenia na funkcje świeckie. „Władze oraz zarządy kościołów często miały już poważne problemy finansowe i chciały pozbyć się budynku tak szybko, jak to możliwe, aby zaoszczędzić pieniądze” [Wesselink 2018]. Przykład tego stanowi kościół św. Józefa w Hadze¹ (ryc. 9) lub św. Marcina w Groningen² (ryc. 10).

acquired particular intensity and scale [Klanten, Feireiss 2010]. The analysis of the examples discussed in this article confirms that religious buildings, as a distinct category of heritage, require a different approach from that applied to secular buildings. This is due above all to their symbolic and semantic dimension, associated with their liturgical function and their role in shaping the religious and cultural identity of communities. The protection of material values, although essential, must not lead to a violation of the sacred or to situations that may be interpreted as profanation [Wierzbicka, Arno 2022].

The research reveals a persistent tension between the conservation approach, focused on preserving historic fabric, and the ecclesiastical perspective, which emphasizes the importance of cultic function and the integrity of consecrated elements. A lack of cooperation between these spheres often leads to suboptimal solutions, both from the perspective of heritage protection and from that of respect for religious values. It is therefore essential to develop interdisciplinary dialogue and establish shared frameworks for action.

In considering the future of disused religious buildings, it is advisable to formulate guidelines for their

Wnioski i podsumowanie

Zjawisko desakralizacji, obecne w różnych kręgach kulturowych, nie stanowi wyłącznie cechy współczesności, jednak w warunkach postępującej sekularyzacji Europy Zachodniej nabiera szczególnej intensywności i skali [Klanten, Feireiss 2010]. Analiza przedstawionych przykładów potwierdza, że obiekty sakralne, jako szczególna kategoria dziedzictwa, wymagają odmiennego podejścia niż budynki o charakterze świeckim. Wynika to przede wszystkim z ich warstwy symbolicznej i znaczeniowej, związanej z funkcją liturgiczną oraz rolą w kształtowaniu tożsamości religijnej i kulturowej wspólnot. Ochrona wartości materialnych, choć niezbędna, nie może prowadzić do naruszenia *sacrum* ani do sytuacji interpretowanych jako profanacja [Wierzbicka, Arno 2022].

Przeprowadzone badania wskazują na istnienie trwałego napięcia między podejściem konserwatorskim, skoncentrowanym na zachowaniu substancji zabytkowej, a perspektywą kościelną, akcentującą znaczenie funkcji kultowej i integralności elementów konsekrowanych. Brak współpracy między tymi środowiskami prowadzi często do rozwiązań nieoptymalnych – z punktu widzenia zarówno ochrony dziedzictwa, jak i poszanowania wartości religijnych. W związku z tym kluczowe znaczenie ma rozwijanie dialogu interdyscyplinarnego oraz wypracowanie wspólnych ram postępowania.

W kontekście przyszłości nieużytkowanych obiektów sakralnych zasadne wydaje się formułowanie wytycznych dotyczących ich adaptacji, opracowywanych we współpracy instytucji konserwatorskich, organizacji międzynarodowych (np. ICOMOS) oraz struktur kościelnych. Takie dokumenty mogłyby stanowić istotne narzędzie wspierające proces decyzyjny, zapewniając równowagę między ochroną dziedzictwa materialnego a poszanowaniem jego wymiaru duchowego.

Wśród rekomendowanych kierunków działań należy wskazać przede wszystkim rozwiązania umożliwiające zachowanie funkcji sakralnej, choćby częściowo – przez współdzielenie przestrzeni z inną wspólnotą chrześcijańską lub adaptację na cele związane z działalnością kulturalną, społeczną czy charytatywną. Takie podejście pozwala zachować ciągłość znaczeniową miejsca oraz ograniczyć ryzyko utraty jego tożsamości. W razie braku możliwości kontynuowania funkcji religijnej wskazane jest dążenie do przekazania obiektu innym wspólnotom chrześcijańskim, zgodnie z obowiązującymi regulacjami kościelnymi, które wykluczają przekształcanie kościołów na cele niezwiązane z kultem chrześcijańskim, w szczególności na potrzeby innych religii.

W odniesieniu do obiektów o wysokiej wartości historycznej szczególnie istotne jest zachowanie ich skali, formy, struktury przestrzennej oraz kluczowych elementów konstrukcyjnych i funkcjonalnych. Jeśli jednak adaptacja do funkcji świeckiej jest nieunikniona, należy uprzednio usunąć lub relokować elementy

Ryc. 10. Kościół św. Marcina, Groningen, Holandia, lata 60. XX w.; źródło: <https://www.mooistegeslooptekerk.nl/kerken/sint-martinuskerk/> (dostęp: 24.04.2024)

Fig. 10. The Church of St. Martin in Groningen, the Netherlands, in the 1960s; source: <https://www.mooistegeslooptekerk.nl/kerken/sint-martinuskerk/> (accessed: 24.04.2024)

adaptation, developed jointly by heritage conservation institutions, international organizations such as ICOMOS, and ecclesiastical structures. Such documents could serve as an important tool in supporting decision-making processes, helping to ensure a balance between the protection of material heritage and respect for its spiritual dimension.

Among the recommended directions for action, priority should be given to solutions that allow the sacred function to be preserved, at least in part, for example through the shared use of space with another Christian community or through adaptation for cultural, social or charitable purposes. Such an approach makes it possible to maintain the semantic continuity of the place and to reduce the risk of losing its identity. Where the continuation of religious use is not possible, efforts should be made to transfer the building to other Christian communities, in accordance with applicable ecclesiastical regulations, which exclude the conversion of churches to uses unrelated to Christian worship, particularly for the purposes of other religions.

In the case of buildings of high historic value, it is particularly important to preserve their scale, form, spatial structure, and key structural and functional elements. If, however, adaptation to a secular function is unavoidable, consecrated elements, both movable and immovable, should first be removed or relocated, for

konsekwrowane – ruchome i nieruchome – czyli przekazać je do innych parafii bądź instytucji muzealnych, najlepiej o charakterze kościelnym.

Podsumowując, zrównoważone podejście do desakralizacji i adaptacji obiektów sakralnych wymaga uwzględnienia zarówno materialnych, jak i niematerialnych aspektów dziedzictwa [Reinstra, Strolenberg 2020, s. 320]. Kluczowe znaczenie ma tu współpraca międzyinstytucjonalna, wrażliwość na kontekst kulturowy oraz poszanowanie *sacrum*, które – nawet po utracie funkcji liturgicznej – pozostaje istotnym komponentem wartości tych obiektów.

example by transferring them to other parishes or to museum institutions, preferably those with an ecclesiastical character.

In conclusion, a sustainable approach to the desacralization and adaptive reuse of religious buildings requires consideration of both the tangible and intangible dimensions of heritage [Reinstra, Strolenberg 2020, p. 320]. Interinstitutional cooperation, sensitivity to cultural context and respect for the sacred are therefore essential. Even after the loss of liturgical function, the sacred remains a significant component of the value of these buildings.

Przypisy

- ¹ Kościół św. Józefa w Hadze został zbudowany w 1888 r. dla rosnącej wspólnoty rzymskokatolickiej. Ta duża, trójnawowa, neogotycka bazylika krzyżowa z wystającym transeptem była głównym dziełem architekta Everta Margry'ego, ucznia Pierre'a Cuypersa. Projekt nawiązywał do francuskiego XIII-wiecznego stylu gotyckiego z bogato zdobionym wnętrzem oraz ceglanyimi sklepieniami gwiazdzystymi. Wieża miała 80 m wysokości. Kościół został zamknięty w 1971 r. i zburzony w latach 1974–1975.
- ² Kościół św. Marcina w Groningen architekta Pierre'a Cuypersa, zbudowany w 1895 r., został podniesiony do rangi katedry w 1956 r., a zamknięty w 1970 r. Był to duży budynek, widoczny i kształtujący krajobraz miasta. Początkowo diecezja planowała przekształcić go w bibliotekę. Gdy się okazało, że taki proces będzie zbyt kosztowny, opuszczony kościół św. Marcina został w 1982 r. zburzony i zastąpiony nowym budynkiem biblioteki.

Footnotes

- ¹ St. Joseph's Church in The Hague was built in 1888 for the growing Roman Catholic community. This large, three-nave, Gothic Revival cruciform basilica with a projecting transept was the magnum opus of architect Evert Margry, a student of Pierre Cuypers. The design drew on the thirteenth-century French Gothic style, featuring a richly decorated interior and brick star vaults. The tower stood 80 m tall. The church was closed in 1971 and demolished between 1974 and 1975.
- ² St. Martin's Church in Groningen, designed by architect Pierre Cuypers and built in 1895, was elevated to the status of a cathedral in 1956 and closed in 1970. It was a large building that dominated and shaped the city's landscape. Initially, the diocese planned to convert it into a library. When it became clear that such a project would be too costly, the abandoned St. Martin's Church was demolished in 1982 and replaced with a new library building.

Bibliografia / References

Opracowania / Secondary sources

- Arno Maria, „Adaptacja zabytkowych obiektów sakralnych na funkcje świeckie – na przykładzie wybranych realizacji zachodnioeuropejskich z wykorzystaniem metody narracyjnej”, rozprawa doktorska, Politechnika Warszawska, Warszawa 2023.
- Arno Maria, *Adaptive reuse of Roman Catholic churches: Good practice and viable solutions for converting sacred spaces*, Routledge 2026.
- Guidelines. *Decommissioning and ecclesial reuse of churches*, [w:] *Doesn't God Dwell Here Anymore? Decommissioning Places of Worship and Integrated Management of Ecclesiastical Cultural Heritage*, red. Fabrizio Capanni, Rzym 2019.
- Grycel Janusz, *Zamieszkać w przestrzeni sacrum – problem adaptacji nieużytkowanych świątyń na cele mieszkalne*, [w:] *Architektura kultur lokalnych pogranicza. Architektura miejsc kultu i pamięci w dialogu narodów i religii*, red. Jerzy Uścińowicz, Białystok 2018.
- Klanten Robert, Feireiss Lukas, *Closer to God: Religious architecture and sacred spaces*, Berlin 2010.
- Ławreszuk Marek, Makal Piotr, *Współczesne prawosławne prawo kościelne – problemy związane z systematyzacją i materiałami źródłowymi w języku polskim*, „Elpis” 2021, t. 23.

- Nafalska Edyta, *Przestępstwo profanacji rzeczy świętej w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, „Kościół i Prawo” 2016, nr 5 (18).
- Niezabitowska Elżbieta, *Metody i techniki badawcze w architekturze*, Gliwice 2014.
- Reinstra Albert, Strolenberg Frank, *Kerkgebouwen: 88 inspirerende voorbeelden van nieuw gebruik: van appartement tot zorgcomplex*, Wageningen 2020.
- Uścińowicz Jerzy, „Miejsca duchowe” pogranicza – w dialogu narodów i religii, [w:] *Architektura kultur lokalnych pogranicza. Sacrum – Profanum – Sacrum. Konwersje i rekonwersje architektury i sztuki sakralnej XX–XXI w.*, red. Jerzy Uścińowicz, Białystok 2021.
- Wesselink Herman E., „Een sterke toren in het midden der stad: Verleden, heden en toekomst van bedreigde Nederlandse kerkgebouwen”, rozprawa doktorska, Vrije Universiteit, Amsterdam 2018.
- Węclawowicz-Gyurkovich Ewa, *To demolish or preserve for posterity*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 62.

Wierzbicka Anna M., Arno Maria, *Adaptation of historical religious buildings into columbaria as a contribution to religious heritage preservation: Examples of selected projects from North Rhine-Westphalia*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2022, nr 71.

Wojtuszek Martyna, „Architektoniczne aspekty adaptacji kościołów w Europie”, rozprawa doktorska, Politechnika Śląska, Gliwice 2015.

Vervoort Yannick, *De geschiedenis van het Martin's Pater-shof*, Mechelen 2023.

Akty prawne / Legal acts

Kodeks Prawa Kanonicznego (KPK) promulgowany przez papieża Jana Pawła II konstytucją apostolską *Sacrae disciplinae leges* 25 I 1983.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

Biuro BOEi, <https://www.boei.nl/projecten/van-dreiging-tot-sloop-naar-trampolinepark/> (dostęp: 4.11.2024).

Biuro Cepezed Architects, <https://www.cepezed.nl/nl/project/theater-speelhuis-helmond/19425/> (dostęp: 12.12.2024).

Eeman Michèle, Mondelaers Lydie, Kennes Hilde, *Inventory of cultural heritage in Belgium, Architecture, City of Mechelen, City Center*, [w:] *Building through the ages in Flanders 9n*, Brussels–Ghent, 1984, <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/3461> (dostęp: 24.11.2024).

Historia Kościoła pw. Wniebowzięcia NMP w Helmond, [https://reliwiki.nl/index.php/Helmond,_Wilhelminalaan_18_-_O.L._Vrouw_ten_Hemelopeneming_\(1915_-_2012\)](https://reliwiki.nl/index.php/Helmond,_Wilhelminalaan_18_-_O.L._Vrouw_ten_Hemelopeneming_(1915_-_2012)) (dostęp: 15.01.2025).

Historia kościoła św. Antoniego z Padwy w Vianen, https://reliwiki.nl/index.php/Vianen,_Franssenstraat_62_-_Antonius_van_Padua (dostęp: 23.10.2024).

Historia kościoła św. Klemensa w Hilversum, [https://reliwiki.nl/index.php/Hilversum,_Bosdrift_55_-_Clemens_Maria_Hofbauer_\(1914_-_1996\)](https://reliwiki.nl/index.php/Hilversum,_Bosdrift_55_-_Clemens_Maria_Hofbauer_(1914_-_1996)) (dostęp: 4.11.2024).

Streszczenie

Artykuł był prezentowany w ramach 2. edycji międzynarodowej konferencji European Culture Commonwealth 2023, EuCuComm 2023 „Sposób użytkowania kościołów w Europie po ich desakralizacji”, która odbyła się w dniach 27–29 września 2023 r. w Lubaniu i Jauernick.

Przekształcenia funkcjonalne przestrzeni sakralnych stanowią istotny przejaw procesów sekularyzacji zachodzących w Europie. Celem artykułu jest analiza napięć między decyzjami konserwatorskimi a regulacjami prawa kanonicznego w kontekście adaptacji obiektów sakralnych do funkcji świeckich. Konflikt ten wynika z odmiennych priorytetów: ochrony materialnej substancji zabytku oraz zachowania jego sakralnego charakteru. Zachowanie historycznych wnętrz podczas adaptacji kościoła do funkcji świeckiej może prowadzić do sytuacji postrzeganych jako profanacja, podczas gdy działania władz kościelnych, takie jak usuwanie elementów liturgicznych czy rozbiórki, pozostają w sprzeczności z zasadami ochrony dziedzictwa. W artykule wskazano potrzebę wypracowania interdyscyplinarnych ram współdziałania, które umożliwią godzenie wartości materialnych i duchowych oraz ograniczenie konfliktów między interesariuszami procesu adaptacji.

Abstract

The article was presented as part of the second edition of the International Scientific Conference European Culture Commonwealth 2023, EuCuComm 2023 “The use of churches in Europe after their desacralization” (September 27–29, 2023 in Luban and Jauernick).

The functional transformation of religious spaces is a significant manifestation of the secularization processes taking place in Europe. The aim of this article is to analyze the tensions between conservation decisions and the provisions of canon law in the context of adapting religious buildings for secular uses. This conflict stems from differing priorities: the protection of the physical fabric of the monument and the preservation of its religious character. Preserving historic interiors when adapting a church for secular use may lead to situations interpreted as desecration, whilst actions by church authorities, such as the removal of liturgical elements or demolition, conflict with heritage protection principles. The article highlights the need to develop an interdisciplinary framework for cooperation that will enable the reconciliation of material and spiritual values and the mitigation of conflicts between stakeholders in the adaptation process.